

Prof. dr hab. Danilo Facca

Instytut Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie

Recenzja dorobku naukowo-badawczego, dydaktycznego i organizacyjnego dr Joanny Papiernik w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych, w dyscyplinie filozofia

Dr Joanna Papiernik jest historykiem filozofii średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Od 2015 roku jest zatrudniona na stanowisku adiunkta w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego. Kształciła się na tej uczelni, uzyskując w 2008 roku dyplom magistra filozofii na podstawie pracy o intuicji intelektualnej u Platona, w 2010 roku - dyplom magistra filologii klasycznej, zaś w 2012 roku stopień doktora filozofii na podstawie pracy pt. „Platon schrystianizowany? Marsilia Ficina intuicyjne poznanie drogi do zjednoczenia z Bogiem”, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. E. Jung. Obie prace „filozoficzne”, magisterską i doktorską, łączy skupienie na myśli platońskiej, starożytnej i nowożytnej, w postaci nadanej przez jej najważniejszego przedstawiciela, Marsilia Ficina, któremu jest zresztą poświęcona praca magisterska z filologii klasycznej.

Należy zaznaczyć, że w latach 2013-2015 dr Papiernik była adiunktem na Uniwersytecie Warszawskim, w Zakładzie Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej na Wydziale Filozofii i Socjologii, gdzie realizowano kierowany przez nią grant NCN FUGA 2 pt. „Epistemologiczne aspekty uzasadnienia nieśmiertelności jednostkowej duszy ludzkiej w Teologii Platońskiej Marsilia Ficina”.

Jako podstawę do ubiegania się o stopień doktora habilitowanego w dyscyplinie filozofia Habilitantka wskazała monografię pt. *Philosophies of the Afterlife in the Early Italian Renaissance. Fifteenth-Century Sources on the Immortality of the Soul* (London, New York, Dublin, Bloomsbury Publishing, 2024).

Co się tyczy dorobku naukowego od momentu uzyskania stopnia doktora, oprócz powyższej publikacji Habilitantka może pochwalić się jeszcze dwoma monografiami, pięcioma esejami w monografiach oraz dziesięcioma artykułami w czasopismach naukowych.

W autoreferacie dr Joanna Papiernik odnosi się do trzech obszarów zainteresowań w swoich badaniach i działalności. Oprócz wspomnianego

platonizmu, Habilitantka wymienia także myśl współczesną, w szczególności feministyczną. Nie będę się tym zajmował, gdyż - jak się wydaje - ta tematyka weszła w zakres zainteresowań dr Papiernik stosunkowo niedawno i jak dotąd - niezależnie od wpływu na działalność dydaktyczną - nie zaowocowała publikacjami. Na uwagę zasługuje natomiast dorobek Habilitantki na trzecim polu, tj. jako mediewistki, a w szczególności jako badaczki szkoły czternastowiecznej tzw. Oksfordzkich Kalkulatorów. Na tym polu dr Papiernik może się poszczycić kilkoma ciekawymi publikacjami (monografia, edycja tekstów, eseje w czasopiśmie) oraz współpracą w ramach grantu NCN z prof. Elżbietą Jung. Obeznanie z tekstami i tematyką filozofii średniowiecznej okazało się przydatne, jak sądzę, również w badaniach nad myślą piętnastowieczną.

Opinia o dorobku przedstawionym jako podstawa ubiegania się o stopień

Podstawą do ubiegania się o stopień doktora habilitowanego jest monografia zatytułowana *Philosophies of Afterlife in the Early Italian Renaissance*. Jest to praca, w której Habilitantka przedstawia wyniki badań prowadzonych w ostatnich latach i można ją uznać za efekt m.in. projektu OPUS 15 NCN pt. „Dlaczego humaniści Quattrocento musieli bronić jednostkowej nieśmiertelności?”. - 2019-2021, kierowanego przez samą Habilitantkę. Na uznanie zasługuje fakt, że praca ta ukazała się w języku angielskim w wydawnictwie figurującym w ministerialnym wykazie wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe, poziom II.

Rozpatrując tę monografię w odniesieniu do poprzedzających ją publikacji Habilitantki, obserwujemy z jednej strony niesłabnące zainteresowanie tematem nieśmiertelności duszy jednostkowej, z drugiej zaś przesunięcie punktu ciężkości z Marsilia Ficina - autora słynnego traktatu *Theologia platonica de immortalitate animarum* (wyd. 1482), stanowiącego oczywiście szczytowy punkt renesansowej (i nie tylko) dyskusji nad nieśmiertelnością - na szereg autorów włoskich drugiej połowy XV wieku. Tylko jeden z nich (degli Agli) ma bezpośrednie i niepodważalne historyczne i intelektualne powiązania z Ficinem, podczas gdy pozostali trzej są przedstawicielami nurtów niezwiązanych bezpośrednio z florenckim neoplatonizmem.

Tom podzielony jest na sześć rozdziałów, ale w praktyce na dwie części. Pierwsza (rozdz. 1-4, s. 1-54, przypisy na s. 181-235) jest w istocie wprowadzeniem, w którym Autorka uzasadnia ponowne podjęcie tego tematu, a następnie opisuje cztery teksty na temat nieśmiertelności indywidualnej duszy ludzkiej, powstałe przy końcu XV wieku we Włoszech (autorstwa Antonio degli Agli, Leonarda

Nogaroli, Agostina Dati, Giovanniego Canali). W drugiej części (s. 57-180) znajdujemy edycję dwóch z wyżej wymienionych tekstów - degli Agli (rozdz. 5, s. 57-70) i Nogaroli (rozdz. 6, s. 71-180) wraz z notatkami informującymi o interwencjach edytorskich w tekście łacińskim oraz identyfikującymi źródła i *similia*. Następnie zamieszczono bibliografię i indeksy.

Wstęp przede wszystkim wyjaśnia powody wznowienia historycznych badań nad dyskusjami na temat nieśmiertelności w piętnastowiecznych Włoszech, co jest całkowicie stosowne, biorąc pod uwagę, że tematowi poświęcono wiele prac, przy czym zajmowali się czołowi badacze renesansu (Nardi, Kristeller, Garin, Hankins, by wymienić tylko kilku). Dr Papiernik zastanawia się tutaj nad przyczynami, dla których temat nieśmiertelności był tak ważny dla ówczesnych filozofów, teologów i humanistów. Prawdą jest, że średniowiecze nie ignorowało go całkowicie, ale w tamtym czasie nie wydawał się on centralny i pojawił się jedynie na marginesie polemiki z mono-noistycznymi tezami arabskich interpretatorów Arystotelesa i ich „łacińskich” zwolenników. Późniejsze zainteresowanie nim - argumentuje Habilitantka - jest z pewnością konsekwencją rozprzestrzeniania się nowej kultury humanizmu, a dokładniej takich czynników, jak nowa wiedza o „mortalistycznych” filozofiach starożytności (epikureizm, stoicyzm), świadomość różnego stopnia pokrewieństwa i zgodności Arystotelesa i Platona z myślą chrześcijańską (wyrażona w dyskusjach bizantyjskich uczonych, którzy wyemigrowali na Zachód), komplementarność tematu nieśmiertelności z tematem szczególnej godności człowieka wywyższonego przez kulturę humanistyczną. Z tą analizą Joanny Papiernik z pewnością można się zgodzić. Autorka jest świadoma, że wszystkie te wątki zbiegły się w wielkim dziele Marsilia Ficina, które wraz z innym słynnym traktatem Pietro Pomponazziego z 1516 roku zdeterminowało dyskusję w „dojrzałym” renesansie. Habilitantkę interesuje jednak okres poprzedzający wpływ tych dwóch dzieł, kiedy to rozmaici intelektualiści o różnych zainteresowaniach i różnego formatu, w różnym stopniu zaangażowani w nowe nurty humanistyczne lub w tradycyjną scholastykę, dostrzegając konieczność obrony chrześcijańskiej wizji nieśmiertelnej natury indywidualnej duszy ludzkiej, zastanawiali się nad przydatnością do tego celu filozoficznych i literackich źródeł i *auctoritates*. Krótko mówiąc, zamiarem dr Joanny Papiernik jest, jak mi się wydaje, udokumentowanie momentu historycznego, w którym dyskusja nie była jeszcze uwarunkowana ciężarem dwóch wspomnianych wcześniej prac, była być może bardziej zagmatwana i płynna, ale też bogatsza i otwarta na różnorodne

rozwiązania (stąd zapewne liczba mnoga tytułu monografii - *Philosophies of Afterlife*).

Przy założeniu, że takie były intencje dr Papiernik, moja ocena efektu końcowego jest niejednoznaczna. W tym miejscu zamierzam odnieść się głównie do części wstępnej monografii, nie analizując szczegółowo prezentacji każdego z czworga autorów i ich tekstów na temat nieśmiertelności. W pracy Joanny Papiernik znajduję zarówno mocne, jak i słabe strony. Jeśli chodzi o te pierwsze, uważam, że Habilitantka najlepiej radzi sobie z wydobywaniem struktury analizowanych tekstów, ze wskazaniem strategii argumentacyjnych i literackich przyjętych przez autorów, których - jak już wspomniałem - nie da się sprowadzić do jednego modelu. Szczególnie udane są, moim zdaniem, analizy tych tekstów, w których pojawiają się źródła średniowieczne. Habilitantka wykorzystuje swój warsztat mediewistyczny, umiejętnie i przekonująco ukazując związki XV-wiecznych autorów z takimi autorytetami jak Tomasz z Akwinu, Duns Szkot, Albert Wielki, Awerroes, Aleksander z Hales itd. Wydaje mi się również, że doświadczenie nabyte dzięki badaniom *Quaestiones* Kalkulatorów sprawia, że Autorka z łatwością rekonstruuje złożoną architekturę argumentów pro et contra, która jest znakiem rozpoznawczym stylu scholastycznego (i w którym dzisiejszy czytelnik łatwo gubi wątek). Jest również biegła w rozpoznawaniu genezy argumentów używanych w średniowiecznych źródłach (dobrym przykładem jest identyfikacja Jeana la Rochelle i Aleksandra z Hales jako wzorów dla Canalego). Należy również docenić proponowane przez Autorkę wyraźne rozróżnienie w ramach badanego korpusu tekstów charakteryzujących się podejściem systematycznym i doksograficznym, który to dualizm można z grubsza wyprowadzić z rozróżnienia między wykształceniem scholastycznym a orientacją humanistyczną. W tym przypadku Joanna Papiernik skorzystała również ze swojej wiedzy na temat *vexata quaestio* (poruszanej również przez Kristellera, Garina, Allena, Hankinsa, Monfasaniego i, ostatnio, Robichauda) dotyczącej wykorzystania przez Ficina idei i terminów pochodzenia scholastycznego oraz (w większości daremnych) starań humanistów o odnowienie języka filozoficznego i teologicznego poprzez zaszczepienie terminologii zasadniczo cyceroniańskiej proveniencji. Oczywiście nie należy zapominać - co istotne w ocenie badaczki -, że Joanna Papiernik prowadzi badania w dawnych archiwach i bibliotekach i pracuje głównie z tekstami rękopiśmiennymi, których identyfikacja, czytanie i transkrypcja wymagają szczególnych umiejętności.

Niezależnie jednak od uznania, jakie należy się Autorce z powyższych względów, odnoszę wrażenie, że zaprezentowała ona dzieło niekompletne, niejako połowiczne. Przede wszystkim uzasadnienie wyboru czterech tekstów uważam za jedynie częściowo satysfakcjonujące. Podane powody (tj. że są to teksty dotychczas nieznane, reprezentujące ograniczony przedział czasowy i różnorodne strategie, s. 2-3) są, rzecz jasna, zrozumiałe, ale nie zacierają wrażenia, że mamy tu do czynienia z *arena sine calce*, z ograniczonym zbiorem studiów przypadków, które wyłoniły się nieco przypadkowo z badań archiwalnych Habilitantki. Uważam, że dla uniknięcia takiego wrażenia pomocne byłoby umiejscowienie tych tekstów w kontekście innych pism *de immortalitate animae* z drugiej połowy XV wieku. Joanna Papiernik dobrze zna to piśmiennictwo, cytuje je szczegółowo w monografii *Philosophies of Afterlife* (s. 2), a także w innych esejach, można więc było oczekiwać, że wiedza ta zostanie wykorzystana do przedstawienia podobieństw i różnic w odniesieniu do czterech rozpatrywanych przypadków.

To samo wrażenie niedokończenia pozostawia lektura prezentacji tekstu degli Agli. Habilitantka dobrze charakteryzuje podobieństwa i różnice między intelektualną i kulturową sylwetką tego ostatniego a projektem arcydzieła Ficiniego, ale potem nawet nie próbuje określić rzeczywistych relacji historycznych między tymi dwoma postaciami, być może w świetle innych dokumentów historycznych, np. listów, świadectw innych osób etc. Poczucie niekompletności wzmacnia fakt, że dr Joanna Papiernik systematycznie lub niemal systematycznie (tylko w przypadku degli Agli, jeśli się nie mylę, sugeruje jakąś hipotezę) unika pytania o adresatów czy czytelników tych tekstów. A kwestia ta wydaje się natomiast fundamentalna zarówno dla degli Agli, jak i autorów takich jak Nogarola czy Canali. To, że ci ostatni należeli do zgromadzenia franciszkanów w okresie po soborach pierwszej połowy XV wieku i przed rozpoczęciem reformacji, jest punktem, który - jak sądzę - należało zbadać, by poznać powody, dla których zdecydowali się zająć kwestią *de immortalitate*. Habilitantka podaje pewne informacje na temat powiązań rodzinnych, kręgów intelektualnych i relacji mecenatu autorów, ale nie wykorzystuje ich praktycznie dla zrozumienia ich traktatów. Jak już wspomniałem, choć dr Joanna Papiernik ma wprawę w „wewnętrznej” analizie tekstów oraz w ujawnianiu związków między strategiami literackimi i argumentacyjnymi różnych pisarzy, nie wydaje się zainteresowana pełnym historycznym rozumieniem zjawisk intelektualnych i autorów. Sądzę jednak, że aby osiągnąć ten cel, oprócz - co prawda niezbędnej - pracy polegającej na

immanentnej analizie tekstu, badacz powinien zająć się analizą kontekstów historycznych i funkcjonowaniem tekstów w ich ramach. Mówiąc wprost, uważam, że dr Joanna Papiernik powinna była poświęcić nieco mniej pracy na streszczanie piętnastowiecznych tekstów, o których mowa, a nieco więcej na badanie źródeł i dokumentów historycznych.

Krótko wspomnę o innych aspektach, którym moim zdaniem dr Joanna Papiernik powinna w przyszłości poświęcić więcej uwagi. Habilitantka przytacza obfitą literaturę przedmiotu (chyba wszystko, co ważnego napisano na temat renesansowej debaty o nieśmiertelności), ale wydaje się, że mamy do czynienia raczej z nagromadzeniem odniesień bibliograficznych niż z krytyczną i świadomą analizą badań Cassirera i Kristellera oraz ich amerykańskich uczniów i kontynuatorów, takich jak Randall, Hankins, Monfasani, Copenhaver, a także studiów włoskich uczonych: Nardiego, Garina, Vasoliego, które w różny sposób ujmują humanistyczno-renesansową filozofię człowieka, relację między humanizmem a scholastyką, między filozofią a edukacją oraz historyczne znaczenie Reformacji. Wszystko to jednak nie pojawia się w analizach i rekonstrukcjach przedstawionych w tomie. Kolejną kwestią jest równowaga między tekstem głównym a przypisami, która moim zdaniem nie zawsze jest optymalna, ponieważ przypisy obfitują w informacje i refleksje, które powinny znaleźć się w tekście głównym (który tym samym jawi się jako skromny i zubożony). I jeszcze jedna uwaga: niekiedy wywody scholastyczne (odnoszę się tu zwłaszcza do części poświęconej Nogaroli) są przez dr Joannę Papiernik przedstawione w sposób zbyt zawity, tak, że w istocie są zrozumiałe tylko dla tych, którzy już je znają. Sądzę również, że Habilitantka mogłaby poświęcić nieco więcej miejsca wyjaśnieniu podstawowej terminologii używanej przez scholastyków w debacie na temat nieśmiertelności, między innymi dlatego, że w okresie od - założmy - Jeana de Jandun do Pomponazziego rozumienie terminów takich jak „informans”, „inherens”, „assistens”, „intrinsicus operans” nie było jednoznaczne. Są to jednak kwestie mniejszej wagi.

Co do edycji obu tekstów, nie mam uwag. Doceniam również to, że dr Joanna Papiernik wydała wcześniej własne polskie tłumaczenie tekstu degli Agli.

Reasumując, sądzę, że mimo nieco przyczynkarskiego charakteru monografia uwypukla atuty Habilitantki jako badaczki. Jej oryginalność ogranicza się co prawda do tego, że wydobywa na światło dzienne i prezentuje kilka nieznanych wcześniej piętnastowiecznych tekstów włoskich, ale w tych zakresie oryginalność ta jest moim zdaniem nie do podważenia. W porównaniu z

rozprawą doktorską, która koncentrowała się na Ficinie, stanowi krok naprzód, choć może nie jest to krok szczególnie odważny.

Opinia o pozostałym dorobku

Po uzyskaniu stopnia doktora, jeśli pominąć tom *Philosophies of Afterlife*, Joanna Papiernik opublikowała dwie monografie: w 2016 r. - pracę poświęconą Ficinowi, stanowiącą kontynuację badań przedstawionych w rozprawie doktorskiej oraz w 2019 r. pracę pt. „Zmiany Jakościowe ...”, w której przedstawiła i wyjaśniła wybrane fragmenty anonimowego traktatu *De sex inconvenientibus*, związanego ze szkołą oksfordzką pierwszej połowy XIV wieku. W 2020 roku Joanna Papiernik wydała również łaciński tekst tych części traktatu w tomie zbiorowym. Do tego dzieła nawiązuje również szereg artykułów opublikowanych przez Habilitantkę w czasopismach. Do po-doktorskiego dorobku Habilitantki należą również dwa eseje z zakresu filozofii starożytnej, ale wydają się one marginalne w jej dorobku naukowym. Pozostałą i najistotniejszą jego część stanowi kilkanaście tekstów poświęconych filozofii piętnastowiecznych Włoch. Częściowo rozwijają one lub powtarzają wątki z obu monografii „renesansowych”, jak w przypadku artykułu o degli Agli opublikowanego w 2021 r. w „Renaissance and Reformation”, który jest powielony – w niemałej części *verbatim* - na s. 8-16 monografii *Philosophies of Afterlife*. Jedyne samodzielne lub względnie samodzielne teksty z monografii to artykuł o Leonardo Brunim i dyskusji humanistów nad Platonem-Arystotelesem, artykuł o obiektywnej wartości cnót u Ficina („Hybris”) oraz o terminologii scholastycznej w epistemologii florenckiego filozofa („Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”). Te dwa ostatnie to, w mojej opinii, najciekawsze prace Joanny Papiernik, jako że pierwszy przełamuje pewną monotonię tematyczną charakteryzującą jej dorobek, a drugi przyczynia się do poszerzenia wiedzy na szeroko dyskutowany temat (zob. wyżej), krytycznie wykorzystując literaturę przedmiotu.

Nie można powiedzieć, by Joanna Papiernik zyskała znaczącą międzynarodową rozpoznawalność dzięki pracy nad włoskim Quattrocentem. Choć część jej tekstów została napisana w języku angielskim, za granicą ukazał się jedynie artykuł o degli Agli w „Renaissance and Reformation” oraz monografia *Philosophies of Afterlife* (do której artykuł ten został zresztą włączony). Jeśli chodzi o Polskę, to niewielką część swoich prac Joanna Papiernik opublikowała w czasopismach o dobrym poziomie i tradycji, takich jak „Przegląd Tomistyczny”

czy „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”. Jej dorobek publikacyjny nie jest więc imponujący, ale oceniam go jako wystarczający, by uzasadnić aspirowanie do habilitacji.

Habilitantka zdaje sobie jednak sprawę ze znaczenia upubliczniania swojej pracy badawczej w środowisku naukowym poza Polską, o czym świadczy to, że siedem na piętnaście konferencji, w których uczestniczyła, to konferencje międzynarodowe. Ponadto dr Papiernik brała udział w organizacji kilku zagranicznych konferencji. Należy również wspomnieć o wizytach studyjnych w archiwach i bibliotekach, zwłaszcza włoskich. Miały one, jak sądzę, decydujące znaczenie dla badań, które doprowadziły do powstania monografii w języku angielskim. Nie jest to dorobek imponujący, ale jednak znaczący.

Na koniec warto wspomnieć o zdobyciu dwóch grantów NCN. Nie trzeba chyba dodawać, jak ważna w dzisiejszych czasach jest umiejętność przygotowania wniosków grantowych, które znajdują aprobatę gremiów decyzyjnych i przebijają konkurencję wnioskodawców.

Reasumując, uważam, że dorobek dr Joanny Papiernik nie jest pozbawiony słabości, ale zarazem stanowi dość oryginalny wkład do badań nad historią filozofii w okresie przejściowym między średniowieczem a epoką wczesnonowożytną. Joanna Papiernik jest dobrze przygotowaną i kompetentną badaczką i pozostaje mieć uzasadnioną nadzieję, że w dalszej karierze będzie w stanie przewyciężyć niektóre ograniczenia, które charakteryzowały jej dotychczasową pracę

Konkluzja

Biorąc pod uwagę całość dorobku naukowo-badawczego i organizacyjnego Habilitantki stwierdzam, że spełnione zostały wymogi ustawowe - art. 219 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce. Popieram zatem wniosek dr Joanny Papiernik o nadanie jej stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych i dyscyplinie filozofii.

Warszawa, wrzesień 2024

ENIGMA

Podpisany elektronicznie przez
Danilo Facca
11.09.2024
10:36:31 +02'00'